

BAGRATUNİ HANEDANI VE ORTAÇAĞ ERMENİ KRALLIKLARI
(884-1375)

*Ali ÇATAL
**Semir YÜCEL
***Ahmet ÇIYCE
****Ali Bektaş GÜZEL
*****Zeynep YEŞİLDAL
*****Süleyman ÇOBANOĞLU

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :05.12.2023
Makale Kabul Tarihi :11.01.2024
Atıf Bilgisi:

Ali Çatal, Semir Yücel, Ahmet Çiyce, Ali Bektaş Güzel, Zeynep Yeşildal, Süleyman Çobanoğlu, "Bagratuni Hanedanı Ve Ortaçağ Ermeni Krallıkları (884-1375)", *International Journal Of Eastern Mediterranean Studies*, Vol. 2, Issue: 1, 2024, ss. 240-263.

Özet

George A. Bournoutian, "A Concise History of the Armenian Peoply" adlı eserinde Ermenilerin kökenleri üzerinde dururken onların Bagratuni Hanedanlığını kurduklarını iddia etmektedir. Bu hanedanlığın kurulduğu topraklar Bizansın da hakim olduğu eski Roma toprakları idi. Bu topraklar Romalılar tarafından terk edildikten sonra bölge boş bir arazi gibi kalmış ancak hemen akabinde Perslerin bölgeye gelişi vasal bir Ermeni Krallığını doğurduğunun iddiasıyla karşı karşıyayız. Oysaki bu topraklar Ermenilerle meskun olduğu zamanlar olmakla beraber ikiye bölünen Roma İmparatorluğu'nun hemen akabinde Doğu Roma İmparatorluğu tarafından yönetilmiş olduğundan, böyle bir krallığın doğuşuna şüphe ile bakılmalıdır. Boumoutian ise bu toprakların Ermeniler tarafından iskan ediliyor olmasını iddiasına kanıt olarak göstererek burada bir vasal krallık, Bagratuni Hanedanlığının kurulduğunu iddia etmektedir. Halbuki, Osmanlı Döneminde de devletin fetret döneminde bir çok yeni beylik teşekkül etmiş olsa da hepsi kısa zamanda yeniden birliğe katıldığı gibi, Bizans da bu toprakları az bir zaman sonra kendi topraklarına katarak, muhtemelen var olsa da böyle bir krallığın varlığına izin vermemiştir.

Bu makalede Bağrati Hanedanlığının varlığı üzerinde durulacak ve Ermenilerin Ortaçağ'da kurdukları iddia edilen devlet oluşumları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bağratuni, Bizans, Ermeni, Roma, Vasal

Abstract

George A. Bournoutian, in his work "A Concise History of the Armenian Peoply", focuses on the origins of the Armenians and claims that they founded the Bagratuni Dynasty. The lands where this dynasty was

* Müdür Yardımcısı, Değirmenbaşı Anaokulu, alicatal82@gmail.com, Orcid no: 0009-0001-0234-5059

** Müdür Yardımcısı, İpek Yolu Çok Programlı Anadolu Lisesi, semiryucel@hotmail.com, Orcid: 0009-0009-9552-8898

*** Müdür Değirmenbaşı İlkokulu, ahmetciyce@hotmail.com, Orcid no: 0009-0005-3352-7604

**** Müdür Yardımcısı, Safa Mehmet Kurt Ortaokulu, alibektasguzel@gmail.com, Orcid no: 0009-0007-5402-3991

***** Öğretmen, Feridun Tınaztepe ilkokulu, zeynepyesildal5@gmail.com, Orcid no: 0009-0009-2034-8550

***** Müdür Yardımcısı, Değirmenbaşı İlkokulu, suleyman__coban@hotmail.com, Orcid no: 0009-0002-5835-981X

founded were the old Roman lands, where Byzantium also dominated. After these lands were abandoned by the Romans, the region remained like an empty land, but we are faced with the claim that the arrival of the Persians in the region immediately afterwards gave birth to a vassal Armenian Kingdom. However, although these lands were inhabited by Armenians, they were ruled by the Eastern Roman Empire immediately after the Roman Empire was divided into two, so the birth of such a kingdom should be viewed with suspicion. Boumoutian, on the other hand, claims that a vassal kingdom, the Bagratuni Dynasty, was established here, citing the fact that these lands were inhabited by Armenians as evidence for his claim. However, although many new principalities were formed during the interregnum period of the Ottoman Empire, all of them re-joined the union in a short time, and Byzantium annexed these lands to its own territory after a short time and did not allow the existence of such a kingdom, even though it probably existed.

In this article, the existence of the Bagrati Dynasty will be emphasized and the state formations that the Armenians allegedly established in the Middle Ages will be emphasized.

Key Words: Bagratuni, Byzantine, Armenian, Roman, Vassal

Giriş

Büyük Ermenistan'ın bazı kısımlarında neredeyse iki yüzyıllık Bagratuni (veya Bagratid) yönetimi, Karolenj İmparatorluğu'nun parçalandığı ve İngiltere, Fransa ve Almanya'da ayrı devletlerin oluşmaya başladığı zamana denk geldi. Romanesk mimari geliyordu ve Cluny'de başlatılan manastır reformları, manastırları dini ve entelektüel yaşamın hayati merkezleri haline getirdi. Avrupa, Viking baskınlarının doruğunu yaşadı. Normanlar İngiltere'yi fethetmeye hazırlanırken, keşif İspanya'da başladı. Kısa bir süre sonra Yunan Ortodoks ve Roma Katolik Kiliseleri bölündü. Japonya ve Çin, kitapların tahta baskısına başladı. Sung hanedanı Çin'de hüküm sürüyordu ve Japonya'da Bushido kuralları samuray savaşçıları ortaya çıkarıyordu. Leydi Murasaki dünyanın ilk tanınmış romanı The Tale of Genji'yi yazdı. Arap ve Fars bilimi İbn Sina ile doruğa ulaştı. Tasavvuf Ortadoğu'da büyük bir edebi ve dini güç haline geldi. İlk Rus Devleti Kiev'de kuruldu ve kısa süre sonra Bizanslı misyonerler tarafından Hıristiyanlığa dönüştürüldü. İslam, Sahra altı Afrika'ya nüfuz ederken, Gana ve Kanem krallıkları da orada ortaya çıktı. Müslümanlar kuzey Hindistan'ı fethettiler. İnkalar Peru'nun Cuzco vadisine yerleşti, klasik Maya uygarlığı çöktü ve Meksika'da Olmeclerin yerini Toltekler aldı¹.

Ermeni Krallığının Yeniden Dirilişi

Dokuzuncu yüzyılın son yarısında Ermenistan bir iktidar boşluğu yaşıyordu. Bizanslılar ve Abbasiler dikkatlerini Ermenistan'a odaklamayacak kadar iç ve dış meselelerle meşguldüler, ancak bu durumdan yararlanabilecek kadar güçlü nakharar hanedanı çok azdı. Bazıları Ermenistan'ı terk etmiş, bazıları ise kendi iç çekişmeleri yüzünden ölmüş veya

1 George A. Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peoply, (From Ancient Times to the Present), California 2006, s.81; Hourani, A., A History o f the Arab Peoples. Cambridge, Mass., 1991, s. 33.

zayıflamıştı. Nakhararların Samarra'daki din değiştirmeleri ve sekiz yıl boyunca Ermenistan'dan uzak kalmaları siyasi yapıyı daha da zayıflattı.

Bu boşluğa Samarra şehidi Smbat'ın oğlu Aşot Bagratuni adım attı. Babasının ölümünün hemen ardından Bagratuni hanedanının tanuter (aşiret reisi) ve sparapet unvanını üstlendi ve Arap egemenliğine karşı Ermeni direnişinin toplanma noktası oldu. Bagratuniler, İncil'deki Kral Davud'un soyundan geldiklerini iddia ediyor ve zaman zaman türban takıyor ve Arap isimlerini benimsiyordu.

Ashot kısa sürede Bagratuni'nin hem gücünü hem de prestijini artırmayı başardı. 855 ile 862 yılları arasında Mamikonyan ve Kamsarakan topraklarını ilhak ederek ve Gürcistan'ın Bagratidleri ve Vaspurakan'ın Artsrunileri ile evlilik ittifakları kurarak etki alanını genişletti. Böylece Büyük Ermenistan'ın kuzey, güney ve batı kısımları ya Baratuniler tarafından kontrol ediliyordu ya da onlarla ittifak halindeydi. Ayrıca Ashot, doğudaki Siunik lordlarıyla dostane ilişkiler sürdürmeye özen gösterdi. Katoliklerin kendi sınırları içinde ikamet etmesi nedeniyle Ashot, Kilise'nin önemli desteğinden de yararlandı.

Ancak Ashot ve daha sonraki Bagratuniler, Büyük Ermenistan'ın tamamını yeniden birleştirmelerini engelleyen birçok iç ve dış engelle karşılaştılar. Bunlardan ilki, Ermenistan'da herhangi bir güce sahip diğer nakharar haneleri olan ve Bagratunilere karşı desteklerini esirgeyen veya aktif olarak ittifak kuran Siuniler ve Artsrunilerdi. İkinci ve daha acil iç engeller ise Arap ostikanları ve Arap emirlikleriydi. Ostikan ikametgahını Barda ve Dvin arasında değiştirdi, böylece bir tarafta Bagratuniler, diğer tarafta Gürcistan ve Siunik arasında bir boşluk oluştu. Emirlikler, Büyük Ermenistan'ın Bagratunis ve Artsrunis arasındaki merkezi topraklarını işgal etti. Bu nedenle Aşot ve halefleri, Ermenilerin elindeki toprakları Araplara karşı birleşik bir cephe halinde birleştirmeyi nadiren başarabildiler. Üstelik diğerlerinin yanı sıra Dvin ve Nahcivan gibi önemli şehirler dönemin büyük bölümünde Arap kontrolü altında kaldı².

Dış güçler Bagratuniler için daha açık bir tehdit oluşturuyordu. Dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Bizans'ta Makedon hanedanının yükselişiyle birlikte Konstantinopolis bir kez daha Ermenistan'ın işlerine müdahaleci bir rol oynamaya başladı (s. 83). Ortak Hıristiyanlıkları ve Makedon imparatorları örneğinde olduğu gibi ortak Ermeni ataları, Araplara karşı güçlü bir Ermeni-Bizans ittifakının oluşmasına çok az katkıda bulundu.

² Lane-Poole, S., A History of Egypt in the Middle Ages. New York, 1969, s. 66; Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley,...s. 82.

Aksine, Bizanslılar askeri yardım karşılığında teolojik tavizler ve Ermeni topraklarının kontrolünü talep etme politikasını sürdürdüler. Dahası, Abbasi halifeliğinin sürekli gerilemesi, Ermenistan'ın güney ve güneydoğu sınırlarında küçük Müslüman hanedanların yükselişine yol açtı ve periyodik olarak Ermenistan'ın güvenliğini tehdit etti.

Ashot'un sparapet unvanını küçük kardeşine devretmesine rağmen, o zamanlar hala birlik görünümünde olan nakharar ordusu üzerinde tam kontrolü elinde tuttuğuna dair çok az şüphe var. Ashot, konumunu daha da güvence altına almak için Bizans'la ittifakı yeniledi ve en azından resmi olarak Rum Ortodoks ve Ermeni Kilisesi birliği konusunda diyalogu onayladı. Abbasi halifesi el-Musta'in, Bagratunilerin artan gücünün Arap emirliklerinin artan bağımsızlığını kontrol altına alabileceğini fark etti. 862'de Ashot'a prenslerin prensi unvanını ve bazı tarihçilere göre vergi toplama yetkisini verdi. Her ne kadar unvan Gürcistan ve Kafkasya'nın diğer bölgelerindeki hükümdarlığı içeriyor olsa da, Barda'da I ostikanın varlığı, büyük ihtimalle Ashot'un yönetiminin Büyük Ermenistan'ın bazı bölgelerinin ötesine geçmediği anlamına geliyordu. Ashot'un desteklediği Ermeni Kilisesi, bir kez daha Kafkas Arnavut Kilisesi'nin yetkisini üstlendi. Ashot, 884 yılında halife el-Mu'tamid ona kraliyet tacı gönderdiğinde, çoğu nakharar ve Kilise tarafından zaten Ermenistan'ın hükümdarı olarak kabul edilmişti. Bu ismi taşıyan beşinci Bagratun prensi Ashot, böylece Kral I. Ashot olarak taç giydi. Kısa bir süre sonra Bizans imparatoru I. Basil, yeni hanedan üzerindeki etkisini sürdürmek için bir taç da gönderdi. Şimdilik Ermenistan yeniden bir krallığa ve hanedana sahip oldu.

Sonraki altı yıl boyunca Ashot, yalnızca emirlikler üzerindeki siyasi nüfuzunu genişletmekle kalmadı, aynı zamanda Gürcü Bagratidlerin İberya'daki kontrollerini sağlamlaştırmasını da sağladı. Ashot, Dvin'in kontrolünü ele geçirdi ancak sarayını oraya taşımadı ve Bagaran'daki kalesinde kalmayı tercih etti. Bu kararın ciddi sonuçları oldu, çünkü periyodik olarak Dvin'i ve Ermenistan'ın merkezini korumasız bıraktı ve zaman zaman Arapların eline bıraktı. Ashot'un 890'daki ölümü, Bagratunileri sürekli rahatsız edecek bir dizi sorunu hemen ortaya çıkardı. Beş yüz yıllık bölünme ve ademi merkezîyetçilik, siyasi parçalanmaya ve tek devlet çerçevesinin kaybına yol açmıştı³.

Dahası, büyük nakharar evleri altıncı yüzyıldan itibaren kendi aralarında kavga eden daha küçük kollara bölünmüştü. Ayrıca Müslümanların elinde bulunan Nahcivan ve Aras

3 Bournoutian, A Concise History of the Armenian People, ..., s. 83; Minorsky, V., A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries. Cambridge, 1958, s. 17.

vadisi, doğudaki Siunik topraklarını güneydeki Artsruni topraklarından ayırıyordu. Böylece Dvin, Tiflis, Nahçıvan ve merkezdeki diğer şehirler Arap kontrolü altında kalmaya devam etti. Üstelik emirler her zaman Abbasi halifelerine itaat etmiyorlardı; Bazen Ermenilere ve Bagratunilere fayda sağlayan, bazen de zarar veren bir sorun.

Ashot'un ölümünden sonra oğlu Smbat I (890-914) tahta geçti ve hemen babasıyla aynı iç ve dış sorunların çoğuyla karşılaştı. Babasının kişisel otoritesinden yoksun olan Smbat, Kilise'ye veya nakha rar'lara, özellikle de Artsruni'lere tam anlamıyla komuta edemiyordu; amcası bile yeğenini tanımayı reddetti. Geçmişte Bagratunilerin Arşakuni hükümdarlarının geleneksel taç giyme törenlerinden başka bir şey olmadığını belirten Artsruniler, şimdi Bagratunilerin kral olarak meşruiyetini sorguluyorlardı. Ancak yönetiminin ilk dönemlerinde Smbat, Bizans'ın, Gürcü akrabalarının ve katolikosların yanı sıra ostikan olan Azerbaycan'ın Sacid hükümdarı Muhammed'in desteğini sürdürmeyi başardı.

Ermenistan'daki Rakip Krallıklar

Smbat'ın yönetiminin son kısmı başarısızlıkla sonuçlandı. Muhammed Ermenistan'a saldırdı. Dvin ve Nahcivan alındı ve Katolikos ele geçirildi. Smbat, Muhammed'le bir barış anlaşması yapmayı başardı ve artık Müslümanların elinde olan Dvin'deki Vatikan'a giden katoliklerden fidye talep etti. Kafkas Albanyası sadık kalsa da Siunik ve Vaspurakan'daki Artsruniler Muhammed'e bir dizi dostane teklifte bulundular. İkincisi, Ermenistan'ı bir kez daha işgal etmek için durumdan yararlandı. Smbat'ın karısı ve kraliyet hazinesi ele geçirildi. Karısının serbest bırakılması karşılığında Smbat, en büyük oğlu Aşot'u rehin olarak göndermek, yeğenini Muhammed'in eşlerinden biri olarak vermek ve Dvin valisi Muhammed'in oğluna haraç ödemek zorunda kaldı⁴.

Muhammed daha sonra Vaspurakan'a saldırdı ve Artsrunis'i kendi tebaası yaptı ve nakharar'ın kardeşini rehin aldı. Sacid gücünden korkan halife el-Muktafi'nin Ermenistan'ı Sacid kontrolünden kurtarmasıyla durum kısa bir süre için iyileşti. Siunik ve Vaspurakan liderleri daha sonra Bagratunilere olan bağlılıklarını hızla yenilediler. Ancak Muhammed'in kardeşi Yusuf'un 901'de ostikan olmasıyla tablo kökten değişti⁵. Muhammed'in ölümünden yararlanan Smbat, ostikanı atlayarak halifeye doğrudan vasallık talebinde bulundu. Yusuf, halifenin üstünlüğünü görmezden geldi ve Bagratuni topraklarını işgal etti. Bağdat'ın hareketsizliği 903'te bir anlaşmayla sonuçlandı; Smbat, Yusuf'un yetkisini kabul etti ve itaati

4 Al-Tabari (various translators). The History of al-Tabari. 39 vols. Albany, 1989-1998, s. 33.

5 Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley,..., s. 85.

karşılığında bir taç aldı. Smbat'ın konumu, kendisini bir Gürcü prensi ile Gürcistan'ın Bagratid kralı arasındaki bir anlaşmazlığın yanı sıra Siuniler ile Artsruniler arasındaki bir anlaşmazlığa dahil ettiğinde daha da zayıfladı ve böylece her iki hanedan da yabancılaştı. Yusuf, Hıristiyanlar arasındaki bölünmeden yararlanarak Smbat'ın Bağdat'a ödediği haracın ötesinde ek vergiler talep etti. Yusuf, Smbat'ı daha da zayıflatmak için 908'de Gagik Artsruni'ye bir taç vererek güneyde özerk bir krallık kurdu. Bagratid Ermenistanı parçalanma yolundaydı. Bir yıl sonra, Müslüman ve Arts runi kuvvetlerinin birleşimi Smbat topraklarına saldırdı ve bölgeyi kasıp kavurdu. Smbat, Bizans'tan ve halifeden yardım istedi, ancak her ikisi de iç sorunlar nedeniyle dikkatlerini dağıttı. Yusuf, aralarında Smbat'ın bir oğlu ve yeğenin de bulunduğu Ermeni prenslerini yakalayıp öldürdü. Kan dökülmesini durdurmak için Smbat teslim oldu ve işkence gördü ve çarımha gerildi.

Ancak Smbat'ın ölümü bir amaca hizmet etti. Yusuf'un Smbat ve diğer nakhararlara karşı zulmü, artık Smbat'ın Erkat ("Demir") olarak bilinen oğlu II. Ashot'a katılan ve Müslümanları Büyük Ermenistan'ın çoğundan süren Gagik Artsruni ve diğer Ermeni liderlerin desteğine mal oldu. Gürcü Bagratidler de cemaate geri döndü ve II. Aşot 914'te taç giydi. Ancak Aşot'un kuzeni, onu Dvin valisi olarak atayan Yusuf'a sadık kaldı. Hemen ardından Ermenistan'daki olaylardan rahatsız olan Bizanslılar, Müslüman tehlikesinin tamamen ortadan kaldırılması için yardım teklifinde bulundular. Ashot II, ortak düşmana karşı Hıristiyan birliğinin tartışıldığı Konstantinopolis'e gitti. 915'te Aşot bir Bizans ordusuyla geri döndü ve Dvin'i almasına da nüfuzunu önemli ölçüde genişletti. Yusuf'un halifeye isyan etmesi ve 919'da tutuklanması en tehlikeli Bagratuni düşmanını ortadan kaldırdı ve aynı zamanda Aşot'un Dvin'deki kuzeninin özerkliğine de son verdi. Vaspurakan'daki Gagik Artsruni ve II. Ashot, Büyük Ermenistan'da bir yeniden yapılanma ve yeniden inşa dönemi başlattı. Belirtildiği gibi Bagratuniler için en büyük sorun, Bizans'ın zaman zaman yardım eden ancak karşılığında siyasi ve dini teslimiyet talep eden tutumuydu⁶. AŞOT II BAĞIŞLANMADI. Yeni ostikanla ilişkilerini düzeltir düzeltmez, Bizanslılar Ermenistan'ı istikrarsızlaştırmak için kuvvetler gönderdi. Bu arada Yusuf hapisten çıktı, ostikan görevine devam etti ve yakın komşuları Siunik ve Vaspu rakan'a yeni saldırılar başlattı. Ashot ve sadık nakhararları hem Arapları hem de Yunanlıları yenmeyi başardılar. Ashot'un yönetiminin son yılları barışçıl geçti. İronik bir şekilde, hem Aşot hem de Yusuf 929'da öldü ve Azerbaycan'daki Sacid

6 Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley,..., s. 86.

döneminin sona ermesiyle Ermenistan için yeni bir dönem başladı⁷.

Aşot'un kardeşi Abas, 929'da Bagratunilerin liderliğini üstlendi ve 953'e kadar hüküm sürdü. Azerbaycan'da ve Ravadiler gibi Ermenistan'ın bazı kısımlarında çeşitli Kürt-İran hanedanlarının yükselişi, Bizans ve İran'dan gelen sürekli tehditle birleşti. Mezopotamya'daki Arap emirleri Abas'ı oyaladı. Kendi topraklarında kalmayı ve savunmasını başkenti Kars'ın kalesine karşı güçlendirmeyi seçti. Vaspurakanlı Gagik artık en güçlü Ermeni lideri haline geldi. Dvin'in Müslümanların elinde kalması nedeniyle bir dizi katolik onun tarafından seçildi ve sarayında kaldı. Vaspurakan önemli bir siyasi ve kültürel merkez haline geldi ve Van Gölü'ndeki Ahtamar toprakları Ermenistan'ın Kutsal Makamı oldu. Onuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Gagik'in çabaları sayesinde Ermenistan eski siyasi ve ekonomik konumunun büyük bir kısmını geri kazanmıştı.

Aşot III'ün hükümdarlığı (953-977), Bagratuni yönetiminin yetmiş yıllık zirvesini başlattı. Vaspurakanlı Gagik'in ölümünün ardından Aşot, Ermenilerin tartışmasız lideri oldu. Katolikos Aşot'un yeni başkenti Ani'ye gelerek onu kral ilan etti. Ashot da Kiliseyi destekledi ve birçok yeni yapıya sponsor oldu. Ashot, Kafkas Arnavut Kilisesi'nin bir kez daha Ermeni Kilisesi'nin otoritesini kabul etmesini sağladı. Ayrıca Dvin'i yakalamayı başardı. Ermenistan nispeten güçlü ve birlik içindeydi ve Bizans imparatoru John Tzimiskes 974'te bir orduyla geldiğinde geri çekilmek zorunda kaldı⁸.

Bizans İmparatorluğu'ndaki Ermeniler

Ermeniler, Hıristiyanlık döneminden önce Roma İmparatorluğu'nun doğu bölgelerine yerleşmişler ve önemli mevkilere yükselmişlerdi. İmparator Herakleios'un bile Ermeni kökenli olduğu söyleniyor. Justinianus, Ermeni aileleri zorla Bizans'a nakletmeye başlasa da sayıları çok azdı. Kızıl Vardan Mamikonyan'ın, takipçileri ve Katolikos II. İoannis ile birlikte, Sasaniler'e karşı başlatılan başarısız isyanın ardından Konstantinopolis'e kaçmasıyla, altıncı yüzyılın sonlarında Ermeniler Bizans'a büyük gruplar halinde girmeye başladı. Vardan ve beraberindekilerin Bizans ordusuna girip Bergama'ya yerleştiği bildirildi. Mauricius'un hükümdarlığı ve Ermenistan'ın ikinci bölünmesi binlerce Ermeniye zorla Bizans İmparatorluğu'na sürdü ve bunların büyük bir kısmı Kıbrıs'a yerleşti. Yedinci yüzyılın ikinci yarısında Ermenistan'daki evlerinden sürülen Ermeni Paulikanlar Bizans topraklarına,

7 Ter-Ghewondyan, A., *The Arab Emirates in Bagratid Armenia* (translated with Commentary by N. Garsoian). Lisbon, 1976. Toumanoff, C. "Armenia and Georgia," in *Cambridge Medieval History* (vol. 4/1). Cambridge, 1966, s. 67.

özellikle de Pontus'a yerleştiler. Arap istilalarından sonra ve onuncu yüzyıla kadar daha fazla Ermeni nakharar tüm aileleriyle birlikte Bizans'a göç etti, bazıları Kilikya'ya yerleşti. On birinci yüzyılda Bagratuni krallığının gerilemesi ve çöküşü, Kilikya'ya, Konstantinopolis'e ve imparatorluğun diğer şehir merkezlerine daha fazla nakharar getirdi. Daha sonraki Türk-Moğol istilalarının ardından daha fazlası gelecekti. Bizans'ın Türklerin eline geçmesinden sonra Ermeniler Konstantinopolis'te önemli bir ticari ve idari güç haline geleceklerdi⁹.

Tarihçiler Ermenilerin çok uluslu Bizans İmparatorluğu'ndaki en etkili gruplardan biri olduğunu düşünüyor. Ermeniler ticaret, idare ve çiftçilikle uğraşıyorlardı ve ordunun hakim unsuruydular. Altıncı yüzyıl Bizans tarihçisi Prokopius'a göre, Justinianus'un ordusunda yalnızca Ermeni birliklerinin yiğitlikleriyle tanınan on altı general vardı. Pek çok Ermeni, sekizinci yüzyıldan on birinci yüzyıla kadar orduda önemli görevlerde bulundu. Petronas, Curcuas ve Musele gibi bazıları Bizans'ın Araplara ve diğer işgalcilere karşı kazandığı zaferlerden sorumluydu. Ermeni askeri liderleri eyalet valileri olarak atanırken, diğerleri tahtın arkasındaki güç haline geldi ve bazı imparatorların YÜCELTİLMESİNDE ETKİLİ OLDU¹⁰. Herakleios sadece Ermeni kökenli değildi; Bizanslıların çoğuna göre daha sonraki Makedon hanedanı da Ermeni kökenliydi. Bu hanedanın görev süresi (9. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar), imparatorluğun siyasi ve askeri yapısındaki Ermeni egemenliğinin zirvesi olarak kabul ediliyor. Ermeni imparatorları, generalleri ve askeri birlikleri en büyük askeri başarılarını Araplara, Slavlara ve Bulgarlara karşı elde ettiler. İroniktir ki, Bagratuni krallığının dağılmasının başlıca sorumlusu da aynı Ermeni hanedanıdır. Ancak bir sonraki bölümde de görüleceği üzere Kilikya'da yeni bir Ermeni devletinin kurulmasında dolaylı olarak da rol oynamışlardır. Ermeniler Bizans'ın entelektüel hayatında da önemli bir rol oynamıştır. Konstantinopolis akademisinin en parlak dönemindeki başkanı Filozof Leo'ydu (Matematikçi Leo olarak da bilinir). Leo'nun amcası Gramerci John da bir diğer önemli Ermeni bilginiydi.

Ticaret, Sanat, Mimarlık ve Öğrenme

Bagratuni kralları herhangi bir madeni para basmadılar. Abbasi ve Bizans sikkeleri Ermenistan'da yaygın olarak kullanılıyordu. Ermenistan bu dönemde gümüş, bakır, demir, arsenik, boraks ve tuz gibi mamul mallar ihraç ediyordu. Kurutulmuş balıklar

8 Bournoutian, A Concise History of the Armenian People, ..., s. 86.

9 Atamian-Boumoutian, A., "Cilician Armenia," The Armenian People, ed. R. Hovannisian. Vol. I. New York, 1997, s. 34; Bournoutian, A Concise History of the Armenian People, ..., s. 88.

10 Bedoukian, P., Coinage of Cilician Armenia, New York, 1962. Boase, T.S.R. ed. The Cilician Kingdom of Armenia. Edinburgh, 1978, s. 76; Edwards, R. The Fortifications of Armenian Cilicia. Washington D.C., 1987, s. 90.

Mezopotamya'ya ihraç ediliyordu. Halifeye haraç olarak şahinler gönderildi ve Ermeni atları ve katırları oldukça değerliydi. Ermenistan'da ormanlar vardı ve ceviz ağacının yanı sıra kürk ve deri ürünleri de Bağdat'a ihraç ediliyordu. Bu dönemde Ermeni halıları da özellikle keçi kılından yapılanlar rağbet görüyordu. Tekstil endüstrisi esas olarak Ermeni boyaları sayesinde gelişti. Arapların kırmızı olarak adlandırdığı şarap kırmızısı boya, antik çağlardan beri özellikle değer görüyordu ve Dağ eteklerinde yetişen belirli bir bitkinin kökleriyle beslenen kırmıziböceğinin kurutulmuş kabuklarından yapılıyordu. Ararat. Ayrıca Ermenistan Artsakh, Siunik ve Gence bölgelerinde de ipek ürettiyordu¹¹.

Bagratid dönemi çok sayıda önemli tarihi yetiştirmiştir: Lastivert'li Aristakes, Armeno-Bizans ilişkilerini ve daha sonraki Bagratid döneminin Tondrakian hareketini anlatmış ve tarihini Selçukluların Ani'yi işgali ve Malazgirt Savaşı'nın (1071) ayrıntılı bir anlatımıyla sonlandırmıştır. Katolikos John Draskhanakertsi ("tarihi" olarak bilinen Katolikos Hovhannes V) bir Ermenistan Tarihi yazmıştır. Kronolojisinin doğruluğu nedeniyle bu dönemin en değerli eserlerinden biri Taronlu Stepan'ın (Asoghik olarak da bilinir) Evrensel Tarih adlı eseridir¹².

Eser, Ermenilerin 11. yüzyıla kadar olan tarihlerini detaylandırmakla kalmıyor, aynı zamanda Gürcüler, Yahudiler, Persler, Romalılar, Yunanlılar, Araplar, Mısırlılar, Bulgarlar, Gürcüler ve Abhazlar hakkında da özlü ve değerli bilgiler içeriyor. Thomas Artsruni'nin Artsrunik Evi Tarihi adlı eserinde Kral Gagik Artsruni'nin hükümdarlığı döneminde Vaspurakan'daki koşullar ayrıntılarıyla anlatılıyor. Movses Daskhurantsi'nin (bazı kaynaklarda Movses Kaghangatvatsi olarak anılıyor) Kafkas Arnavutlarının Tarihi adlı eseri, zamanla Ermeniler, Persler, Araplar ve Türkler tarafından asimile edilen bu halk hakkında herhangi bir dilde mevcut olan tek kaynaktır¹³.

Bagratuni dönemi Ermeni Kilisesi mimarisinin en verimli dönemiydi. Aslında günümüz Ermenistan'ında ayakta kalan kiliselerin çoğu bu döneme aittir. Bagratuni kralları, zengin tüccarlar ve nakhararlar, Ani'de bazıları ayakta kalan çok sayıda kilisenin inşasını

11 Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peoply,..., s. 89; Grousset, R. Histoire des croisades et du Royaume Franc de Jerusalem. 3 vols. Paris, 1934-1936, s. 10.

12 Bkz. Iorga, N., Breve histoire de la Petite Armenie— d Armenie Cilicienne. Paris, 1930, s. 44-46; Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peoply,..., s. 90.

¹³ Diğer edebi şahsiyetler arasında mükemmel bir mistik olan Andzev'li Khosrov yer almaktadır. Şair ve dini yorumcu; Gürcü ve Ermeni Kiliselerinin ayrılığını anlatan Sebastia Piskoposu Ukhtanes; ve tarihi Pseudo-Shapuh Bagratuni. Diğer küçük edebi eserler arasında Grigor Magistros Pehlavuni'nin şiirleri ve yorumları; Katolikos I. Petros'un şarkıları; ve Ani'li Vardan'ın övgüleri. Son olarak Filozof Yahya'nın felsefi yazıları ve Ağıtlar Kitabı'nın yazarı ünlü mistik Narek'li Grigor'un (NAREKLİ AZİZ GREGORY) ŞİİRLERİ VAR (La Chronique Attribute au Connetable Smbat (Translated by Gerard Dedeyan). Paris, 1980, s. 55).

desteklediler. Sevan Gölü kıyısındaki kiliseler ile Kars, Argina ve Ani katedralleri ile Marmaşen ve Khdzkunk manastırları tamamlandı. Tatew, Sanahin, Haghpat, Geghard ve Makaravank manastırlarının inşaatı bu dönemde başladı ve sonraki iki yüzyıl boyunca devam etti. Amberd kalesi ve kilisesi ile Bdjni kilisesi de bu döneme aittir. En etkileyici mimari anıtlardan biri, Gagik Artsruni tarafından yaptırılan Ahtamar'daki Kutsal Haç Katedrali'dir. Bu mimari ve kabartma heykel mücevheri, Adem ile Havva'yı, Müjde'yi ve Kıyamet Günü'nü temsil eden etkileyici duvar resimleri içerir. Kabartma heykelin diğer başarıları, dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan ve on dördüncü yüzyılda doruğa ulaşacak olan çok sayıda haçarda veya taş-dantel haçlarda temsil edilmektedir.

Bu döneme ait tezhipli el yazmaları bir dizi ekolü temsil etmektedir. Ya insan formunun pahasına dekorasyona vurgu yaptılar ya da insan formunun doğal görünümünü vurguladılar¹⁴.

Çok Taçlı Bir Ülke

989 tarihli Ejmiatsin İncili'nde resmedilmiştir. El yazması tezhip sanatının en eşsiz örneği, farklı bir Ermeni üslubuna ulaşmak için çeşitli eski ve çağdaş üslupları bir araya getiren Moghni İncili'dir. On birinci yüzyıla gelindiğinde, Venedik'teki Mkhitarist Kütüphanesi'ndeki Trabzon İncili ve Kars Kralı Gagik İncili'nde görüldüğü gibi, Bagratuniler tarafından sipariş edilen bir dizi büyük minyatürde Bizans etkisi yayılmaya başlamıştı.

Bagratuniler Ermeni krallığını yeniden kurdular ve bir süreliğine Arap, Bizans ve Ermeni iç baskılarını dengelemeyi başardılar. Ermenistan'ın bazı kısımlarını bağımsız tuttular ve Ermenistan'da büyük Müslüman yerleşim birimlerinin kurulmasını engellediler. Ancak sonuçta Bagratunileri ve Artsrunileri yok eden şey Bizanslıların amansız müdahaleci politikasıydı. İronik bir şekilde Bizans'ın Ermenistan'a yönelik politikası kendi imparatorluğunun sonunun gelmesine katkıda bulundu; çünkü Ermeni tampon bölgesinin ortadan kalkması ve Bizanslıların Ermeni ordularının yerini alamaması nedeniyle Selçuklu Türklerinin bölgeye nüfuz etmesinin yolu açık kaldı. Ani 1064'te düştü ve bir yıl sonra Kars onu takip etti. Nihayet 1071'de Selçuklular Bizans imparatorunu Malazgirt'te mağlup etti ve tarihi Ermenistan kısa sürede Türk egemenliğine girdi. Ancak Gürcü Bagratidler on

14 Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley,..., s. 91. AYRICA ŞU İKİ ESERE DE BAKILABİLİR: Langlois, V., Essai historique et critique sur la constitution sociale et politique de l'Arménie sous les rois de la dynastie Roubenienne. St. Petersburg, 1860; Langlois, V., Memoire sur les relations de la republique de Genes avec le royaume chretien de la Petite-Armenie pendant les XIII et XIVsiecles. Turin, 1861.

dokuzuncu yüzyıla kadar gelişmeye devam etti ve Gürcistan'ın bazı kısımlarını yönetti¹⁵.

Kilikya Ermenistan Krallığı (1075-1375)

1199'da yeni bir Ermeni krallığının kurulmasıyla sonuçlanan Kilikya dönemi, Ermeni halkının tarihinde eşsiz bir bölümü temsil eder. Ermeniler ilk kez tarihi vatanlarının dışındaki topraklarda bağımsız bir devlet kurdular. Aynı zamanda Ermeniler ilk kez denize doğrudan erişimi olan bir bölgede bulunarak Batı Avrupa'da gelişmekte olan uluslar ve Roma Katolik Kilisesi ile yakın temasa geçmişlerdir.

Kilikya, Küçük Asya'nın Akdeniz kıyısında geniş bir ovoidür. Üç sıradağ (kuzeybatıda Toroslar, kuzeydoğuda Anti-Toroslar ve doğuda Amanoslar) ile çevrili olan Kilikya, en ünlüsü Kilikya Kapıları olan dar dağ geçitleri nedeniyle güvenli bir yerleşim bölgesi sunuyordu. İşgalcilere karşı kolayca savunulabilir. Kıyı şeridi ve ulaşım elverişli nehirlerin yanı sıra çok sayıda ticaret merkezi, bölgeyi 11. yüzyılda Ermenistan'ı terk etmek zorunda kalan Ermeniler için ideal hale getirdi¹⁶.

Kilikya'daki Ermeniler

Kilikya onuncu yüzyılın ortalarından beri Bizans kontrolü altındaydı. Bizanslılar burayı Araplardan yeniden ele geçirdikten sonra Müslümanları kovmuş ve Hıristiyanları, özellikle de Küçük Ermenistan'dan Ermenileri topraklara yeniden yerleşmek için getirmişlerdi. Bizans ve Türklerin Ermenistan'ı işgal etmesinin ardından, ailelerini ve maiyetlerini de yanlarında getiren daha fazla Ermeni Kilikya'ya geldi. Bagratid krallığının yıkılmasından sonra Bizans İmparatorluğu, Kilikya'ya bir dizi Ermeni ASKERİ KOMUTAN ATADI¹⁷. Bizanslılar, Bizans'ın kalbine giden bu koridoru Türk ve Arap saldırılarından koruma görevini onlara verdiler. Kendi tımarlarını kaybeden, Bizans'ın merkezinden biraz uzakta bulunan ve dağlarla korunan bazı Ermeni beyleri, bir miktar özerkliğe ulaşmayı başardılar.

Bu reisler arasında iki hane, Rubenidler ve Hetumidler baskın güçler olarak ortaya çıktılar ve 11. yüzyılın sonuna gelindiğinde ovanın kontrolü için birbirlerine rakip oldular. Daha sonra Bagratunilerle akraba olduklarını iddia eden Rubenidler, erken dönemde Bizans otoritesine meydan okudular ve karargahları Vahka kalesi olmak üzere Kilikya Kapıları'nın doğusundaki dağlık bölgeyi kontrol ettiler. Hetumidler Bizans'ın sadık tebaası olarak kaldılar

15 Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley,...., s. 92; Maalouf, A., The Crusades THROUGH ARAB EYES. NEW YORK, 1984, s. 49.

16 BK. Recueil des Historiens des Croisades. 16 vols. Paris, 1841-1906; Runciman, S., A History o f the CRUSADES. 3 VOLS. NEW YORK, 1964, s. 78.

17 Mikaelian, G., History o f the Cilician Armenian State (IN RUSSIAN), YEREVAN, 1952, s. 23; Bournoutian, A

ve güç üsleri olarak Lambron ve Baberon kalelerini korudular. Rubenidler çok geçmeden kontrollerini ticaret yolları ve limanlarıyla güneye, aşağı ovaya kadar genişletmeye çalıştı. Bu saldırgan politika onları Hetumidlerle çatışmaya soktu. Bu sırada Rubenid'in emellerine yardımcı olan bir olay meydana geldi; Birinci Haçlı Seferi'nde (1096-1099) Batı Avrupa kuvvetlerinin gelişi.

Haçlı Seferleri ve Ermeniler

Haçlı Seferleri Batı'nın siyasi, dini ve ekonomik emellerinin çıkış noktasıydı. 1010 yılında, Mısır'ın Fatımi hükümdarı el-Hakim, 807'de Harun el-Raşid ve Şarlman tarafından varılan ve Kudüs'teki Hıristiyan bölgelerine hac ziyaretlerine izin veren anlaşmanın ruhunu yürürlükten kaldırdı. El Hakim'in Hıristiyanlara yönelik zulmü ve birçok kilisenin yıkılması, Müslüman maceracılar arasında Suriye ve Kudüs'ün kontrolü için yaşanan silahlı çatışmalarla birleşince, hac yolculuklarını son derece zorlaştırdı. Selçukluların on birinci yüzyılın sonlarında Kudüs'ü fethetmesi aslında bir miktar düzen getirmişti, ancak yıllarca süren acılar Avrupa'da olumsuz bir izlenim bırakmıştı.

1095 yılında Selçukluların saldırısına uğrayan Bizanslılar, Avrupa'dan askeri yardım istedi. Hedeflerinden biri Kudüs'ün yeniden Hıristiyan kontrolüne verilmesiydi. Yunan ve Roma kiliseleri 1054'te bölündüğünden, eski Bizans topraklarına yapılacak bir haçlı seferi, Roma'ya gelecekte yeniden birleşme şartlarına ilişkin herhangi bir tartışmada avantaj sağlayacaktı. Bu nedenle Bizans'ın çağrısı Papa II. Urban için direnemeyecek kadar cazipti. Üstelik Papalık, Hıristiyan Avrupa'nın liderliği konusunda Alman imparatorlarıyla şiddetli bir mücadeleye girmişti¹⁸. Eğer papa diğer Avrupa prensliklerini Kilise'nin bayrağı altında ordular göndermeye ikna edebilirse, konumu çok önemli hale gelecekti.

1095 yılında Fransa'nın Claremont kentinde papa kutsal savaş çağrısında bulundu. Sonuç, lordlardan, şövalyelerden, din adamlarından ve maceracılarından oluşan büyük bir ordunun yaratılmasıydı. Düzen sağlamaya çalışan krallar, haçlı seferini kendilerini sorunlu gruplardan kurtarmak için bir çıkış yolu olarak gördüler. Orta Doğu'da tımar sahibi olmayı uman soylu ailelerin genç ve topraksız üyeleri bu davayı benimserken, diğerleri malzeme ve ticaretten mali kazanç elde etmeye çalıştı. Dindarlar için, papalığın genel hoşgörüsünün güvencesi birincil motivasyondur.

Ne Müslümanlar ne de Bizanslılar böyle bir şeye hazırlıklı değillerdi. Dindar

Concise History of the Armenian People, ..., s. 94.

18 Bournoutian, A Concise History of the Armenian People, ..., s. 95.

Hıristiyanlardan, yetenekli savaşçılardan ve yağmacılardan oluşan bir grup. Byz imparatoru her türlü yağmalamayı derhal cezalandırdı ve şövalyelere, ele geçirilen her bölgenin kendi kontrolüne geçmesi gerektiğini hatırlattı. Mısır'daki Fatımiler ile Bağdat'taki Halife güçleri arasındaki Şii-Sünni mücadelesi ve bağımsız yönetim arzusunda olan yerel emirlerin bölücü hırsları Müslümanların dikkatini dağıtmıştı. Haçlılar, Suriye ve Kudüs'e giden koridor olan Kilikya'ya vardıklarında rehber, malzeme tedarikçisi veya asker olarak Ermenileri aradılar.

1099'a gelindiğinde Kudüs, Müslüman ve Yahudi sakinleri katleden Hıristiyanların eline geçmişti. Papalık elçisinin ölümü, bölgeyi feodal baronların eline bıraktı; bu baronlar çok geçmeden Haçlı ya da Latin devletleri olan Trablus, Edessa, Antakya ve Kudüs'ü kurdular. Ne Bizanslılar ne de Araplar yeni gelenlere karşı koyabilecek kadar güçlü değildi. Rubenidler, Haçlılar veya yerlilerin adlandırdığı şekliyle "Frenkler" ile dost oldular ve kısa sürede Kilikya'nın hakim gücü haline geldiler.

En başından itibaren Ermeni ve Haçlı liderleri kendi toprak emelleriyle uğraşmak zorunda kaldılar. Örneğin bir Ermeninin kontrolündeki Edessa, Edessa Kontu unvanını alan Boulognelu Baldwin tarafından ele geçirildi. Diğer küçük Ermeni, Bizans ve Arap şefleri kısa süre sonra topraklarını Antakya ve Trablus'un hırslı haçlı lordlarına kaptırdılar. Rubenidler ve Hetumidler kendi topraklarını kontrol eden tek Ermeni beyleri olarak kaldılar. Bu durumdan yararlanan Rubenidler Bizans'ın aleyhine genişledi. Toros (1102-1129), Bardzberd ve Anazarba kalelerini Yunanlıların elinden alarak Rubenid yönetiminin merkezi haline getirdi. Kardeşi Levon veya Leo (1129-1137) Rubenid topraklarını denize kadar genişletti¹⁹. Bir dizi Latin hükümdarlarla, özellikle de Antakyalı Kont Raymond'la yapılan ittifaklar Rubenid konumunu güvende tuttu. 1137'de Bizans imparatoru John Komnenos, Sırbistan ve Macaristan'da Bizans gücünü yeniden sağladıktan sonra, Haçlılar tarafından Bizans'a devredilecek olan Antakya yolunda Kilikya Ermenistanı'nı işgal etti. Hetumidler Rubenid kalelerini ve Antakya'yı ele geçirmek için imparatorla işbirliği yaptı. Levon, karısı ve iki oğlu Ruben ve Toros Konstantinopolis'e esir alınırken Kont Raymond, Bizans'ın tebaası olarak Antakya'da kaldı.

Levon, karısı ve Ruben esaret altında öldü; ancak Toros (daha sonra Toros II) kaçmayı başardı. Birkaç yıl sonra Rubenid gücünü yeniden kurmayı başardığı Kilikya'ya döndü. Görevi, 1143'te John Komnenos'un ölümü ve Edessa'nın Zengiler'in eline geçmesiyle

19 Rudt-Collenberg, W. H. The Rupenides, The Hethumides and Lusignans. The Structure of the Armenian-Cilician Dynasties. Paris, 1963, s. 39.

kolaylaştırıldı; bu da 1147-1149'daki başarısız İkinci Haçlı Seferi'ne yol açtı. Edessa Ermenileri Kilikya ve Antakya'ya kaçtı ve Edessa İlçesi Bizanslılar ve Müslümanlar arasında bölündü. Bu sıralarda Fırat Nehri üzerinde bulunan Hromkla (Rum Qalat) kalesi soylu bir kadın tarafından Ermeni katolikoslarına verildi. Çoğu zaman Müslümanların kontrolündeki toprakların derinliklerinde olmasına rağmen, sonraki yüz yıl boyunca Ermenilerin Vatikan'ı oldu.

Toros II (1144-1169) babasının topraklarını geri aldı ve Bizans-Antakya yaklaşması başarısızlıkla sonuçlanınca Antakya Kontu Reginald ile ittifak yaptı. Ancak İmparator Manuel Komnenos, Kilikya'nın vasal devlet olarak teslim edilmesini talep ederek bölgeyi işgal etti. Artık Kudüs'ün kralı olan ve Bizans İmparatoru ile evlilik yoluyla akraba olan Baldwin arabuluculuk yaptı ve Toros topraklarını nominal bir vasal olarak tuttu.

Zengi Devleti'nin yükselişi ve Nureddin yönetimi altında Şam'ı ele geçirmesi, Hıristiyanları farklılıklarını terk etmeye ve ortak ittifaklar aramaya zorladı. Toros, hem Bizanslılarla hem de Müslümanlarla iyi ilişkiler içinde kalarak barışı korumayı başardı. Hatta Rubenid ve Hetumid hanedanları arasında başarısız bir evlilik ittifakı bile denedi. Diplomasisi ve ittifakları, Bizanslılar ve Latin beylikleri tarafından tanınan güçlü bir Rubenid devleti yarattı.

Toros 1169'da öldü ve dolandırıcılık yapmış olabilecek kardeşi Mleh İslam'a yöneldi, Toros'un oğlunu öldürdü, Nureddin'le ittifak kurdu ve Rubenid Kilikya'sını yönetti. Zengi reisinin ölümü Mleh'i güçsüz bıraktı ve yerine Toros'un yeğeni II. Ruben (1175-1187) geçti²⁰.

Ruben, Hetumidler ve yeni Antakya Kontu Bohemond ile mücadele etti. Yetenekli bir hükümdar değildi ve 1187'de aile servetini devralan kardeşi Levon lehine tahttan feragat etti. Dış olaylar bir kez daha Rube nidlerini avantajlı bir konuma fırlattı. Zengilerin hizmetinde yükselen bir Kürt olan Selahaddin, 1171'de Kahire'yi Fatımilerin elinden aldı, Suriye ile birleştirdi ve Eyyubi hanedanını kurdu. 1187'de Kudüs'ü ele geçirdi ve Hıristiyanların hayatlarını bağışlamasına rağmen, bu eylemi Üçüncü Haçlı Seferi'ni (1189-1192) başlattı. Bu haçlı seferi, papanın çabalarına rağmen, öncelikle kraliyet dışı bir olaydı. Alman hükümdarı Frederick Barbarossa, İngiltere'den I. Richard (Aslan Yürekli) ve Fransa'dan Philip II Augustus, Akka'yı ele geçirmeyi başaran ancak Kudüs'ü geri almayı başaramayan büyük bir şövalye ordusuna liderlik etti. Frederick'in müthiş gücü Kilikya'da boğulduktan sonra dağıldı. Selahaddin'in olumlu konumu ve Richard ile Philip arasındaki

20 Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley,...., s. 97.

rekabet ve Avrupalı hükümdarların sonunda ayrılışı, Hıristiyanların elinde yalnızca Antakya, Trablus ve Tire gibi kıyı devletlerinin dar şeridini bıraktı. Üçüncü Haçlı Seferi başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da, bu olayın sonuçlarından biri Kıbrıs'ın Richard tarafından ele geçirilmesi ve onun ailesi daha sonra Kilikya Ermenistan'ının hükümdarı olacak olan Guy de Lusignan'a satılmasıydı.

Yeni Bir Ermeni Krallığının Doğuşu

Latin devletlerinin savunmasız kalmasıyla Kilikya artık yeni bir stratejik önem kazandı ve Avrupalı laik liderler, Haçlı güçlerine askeri ve mali yardım talebinde bulundu. Levon, kraliyet tacı arayarak durumu kendi lehine kullanmaya çalıştı. Frederick Barbarossa'nın Üçüncü Haçlı Seferi sırasında yaptığı yardım karşılığında Levon'a bir taç vaat ettiğini gösteren bazı kanıtlar var. Biraz yazışmadan sonra Levon nihayet Frederick'in halefi Alman İmparatoru VI. Henry'den bir taç aldı. 6 Ocak 1199'da Tarsus Katedrali'nde Rubenid, Hetumid ve Haçlı soylularının önünde Kral I. Levon (I. Leo) olarak taç giydi. Katolikos tarafından meshedildi ve kraliyet nişanını papalık ve imparatorluk mirası Mainz Başpiskoposu Conrad'dan aldı. Bizans İmparatoru'ndan, Bizans'ın hâlâ Kilikya'yı ve hükümdarını kendi tebaası olarak gördüğünü hatırlatmak için ikinci bir taç geldi.

Levon'un taç giyme töreni, krallığın ömrü boyunca devam eden bir krizi başlattı: Roma Katolik Kilisesi İLE DİNİ BİRLİK SORUNU²¹. Levon'un tacı Kutsal Roma İmparatoru'ndan gelmişti ve Batı Avrupa'nın Hıristiyanlığın başı olarak gördüğü papa tarafından kutsanmıştı. Levon'un taç giyme töreninden önce Roma Kilisesi'nin üstünlüğünü kabul ettiğine dair hiçbir kanıt yok. Ancak olaydan sonra Ermeni din adamlarından Ermeni ayinlerinde küçük bir değişiklik yapmalarını ve Aziz Petrus'un halefi olarak papaya "özel saygı" göstermelerini istedi. Roma'yla daha yakın ilişkiler kurma girişimi, Lambronlu Piskopos Nerses gibi bazı din adamlarının desteğini aldı, ancak Nerses'in 1199'daki ölümünden sonra Ermeni din adamları her türlü uzlaşmayı reddetti. Hanedanı zayıflatacak olan çatlak hem papalık hem de Haçlılar tarafından istismar edildi²².

Levon'un Kral Rütbesine Yükseltilmesi Ve Onun Tarafından Tanınması

Avrupa, Kilikya'yı "Küçük Ermenistan" olarak anılan Avrupa haritalarına koydu. Bu aynı zamanda Levon'un Kilikya ovası ve limanlarının kontrolünü ele geçirmesini de sağladı. Hetumluların gücünü kırdı, Sis'te yeni bir başkent kurdu (bkz. Harita 16) ve Kıbrıs, Antakya

²¹ Bournoutian, A Concise History of the Armenian People, ..., s. 98.

²² Stewart, A.D. The Armenian Kingdom and the Mamluks. Leiden, 2001, s. 46.

ve Bizans ile bir dizi önemli evlilik ittifakı kurmayı başardı. Antakya ile böyle bir ittifakın sorunlu olduğu ortaya çıktı. Levon'un yeğeni Alice, Antakyalı Bohemond'un oğluyla evlenmişti, ancak kısa süre sonra dul kaldı ve Raymond-Ruben adında bir oğluyla kaldı. Bohemond'un ölümünden sonra Levon, bir Ermeni naibinin Antakya'yı ele geçirip Kilikya ile birleştirmesini, bunun sonucunda daha güçlü ve daha önemli bir Ermeni devleti kurulmasını istedi. Papa ve imparator başlangıçta Levon'un planını desteklediler, ancak Antakya'nın İtalyan tüccarları ve Bohemond'un Trablus'u yöneten küçük oğlu itiraz etti ve üç yıllık bir savaşın ardından genç varis Raymond-Ruben'i devirdi²³.

Bu tür sorunlara rağmen Levon'un yönetimi neredeyse iki yüzyıl sürecek bir krallık yarattı. Soylularla olan ilişkisi Ermeni nakharar sistemine değil, Batı'nın hükümdardan vasala feodal sistemine dayanıyordu. Mahkemeyi ve soyluları ilgilendiren davaları yargılamak için Batı feodal hukuku kullanıldı. Aslında Haçlı devletlerinde kullanılan ana kanun olan Antakya'nın As boyutları sadece Ermenice tercümesiyle günümüze ulaşmıştır. Avrupa geleneğinde soylulara şövalye unvanı verildi ve mızrak dövüşleri ve turnuvalar popüler hale geldi. Latince ve Fransızca soyluluk terimleri ve resmi unvanlar kısa sürede Ermeni eşdeğerlerinin yerini aldı; örneğin nakharar yerine paron (baron) ve sparapet yerine gonstapl (polis memuru). Fransızca ve Latince sarayda kabul edilen diller haline geldi. Hatta Ermeni alfabesi bile Avrupa dillerinin getirdiği yeni "o" ve "f" seslerine uyum sağlayacak şekilde genişletildi. Batılı feodal kıyafet norm haline geldi ve saray mensupları ve eşleri arasında FRANSIZ İSİMLERİ YAYGINLAŞTI²⁴.

Son olarak, Avrupa'daki ittifak geleneğini takip ederek, Ermeni soylu kadınlar Avrupalı ve Bizanslı soylu ailelerle evlendiler. Soylular arasında Katolikliğe veya Yunan Ortodoks inancına geçiş yaygınlaştı. Ancak Ermeni toplumunun geri kalanı bu Batı yanlısı eğilimleri taklit etmedi. Ermeni tüccarlar çok daha az birbirleriyle evleniyordu ve Ermeni Apostolik Kilisesi'nin önderlik ettiği nüfusun büyük bir kısmı kesinlikle Batı karşıtıydı. Katolikos, en az dört genç piskoposun yardımıyla Kilikya'nın din işlerini Hromkla'dan yönetiyordu. Çok sayıda Ermeni manastırı da kuruldu. Levon'un başarılı yönetiminin en dikkate değer sonucu ticaretin büyümesiydi. Kilikya, Orta Asya ve Basra Körfezi'nden gelen birçok ticaret yolunun bağlantısıydı. Ermeni tüccarlar diğer tüccarlarla temasa geçerek Çin ve Avrupa'da ticarethaneler açtılar. Avrupalı misyonerler o sıralarda Çin'e kadar Ermeni

²³ Setton, K. M. ed., A History of the Crusades. 6 vols. Madison, 1969-1990, s. 89.

²⁴ Bournoutian, A Concise History of the Armenian People, ..., s. 99.

kiliselerinin inşa edildiğini kaydediyordu. İskenderun Körfezi'ndeki Ayas limanı daha sonra Doğu-Batı ticaretinin ana merkezi haline geldi ve Marco Polo tarafından Çin gezisinin başlangıç noktası olarak bahsedildi. Çarşılarında boya, ipek, baharat, pamuk, şarap, kuru üzüm, halı ve inci satılırdı. Kilikya keçi kılından kumaş, tuz, demir ve kereste ihraç ediliyordu. Levon, İtalyan şehir devletleri Cenova, Venedik ve Pisa ile ticaret karşılığında onlara vergi muafiyeti tanıyan anlaşmalar imzaladı. Tarsus, Adana ve Mamistra limanları çok geçmeden yabancı tüccarlarla dolu, anlaşmalara göre kendi ticaret müesseseleri, kiliseleri ve mahkemeleri olan İtalyanların hakimiyetinde olan büyük şehirler haline geldi. Kısa sürede İtalyanca Kilikya ticaretinin ikincil dili oldu²⁵.

Levon 1219'da öldü ve kızlarından biri olan Isabelle veya Zabel'i varisi olarak bıraktı. Levon'un ölümünde Ortadoğu'daki durum önceki yüzyıldan çok farklıydı. Venediklilerin önderlik ettiği Dördüncü Haçlı Seferi (1202-1204) Müslümanlara saldırmamış, Konstantinopolis'i ele geçirip yağmalamış, Bizans İmparatorluğu'nu önemli ölçüde zayıflatmıştı. Selahaddin'in hanedanı Eyyubiler artık Mısır'da büyük bir gücü ve başarısız Beşinci Haçlı Seferi'ne (1218-1221) yol açtı. Antakya'dan kovulan yarı Ermeni prensi Raymond-Ruben, papanın desteğiyle Levon tahtını devraldı, ancak Hetumidler liderliğindeki Ermeni soylular tarafından HEMEN TAHTTAN İNDİRİLDİ²⁶. Zabel daha sonra Ermeni geleneklerini benimseyeceği ve Ermeni Kilisesi'nin bir üyesi geliyor. Ancak Philip, Ermeni geleneklerini küçümsedi ve zamanının çoğunu Antakya'da geçirdi. Ermeni soyluları evliliği bitirmeye karar verdi; Philip tutuklandı ve sonunda zehirlendi. Hetumid naibi Konstantin artık Zabel'in kendi oğlu Hetum ile evlenmesini ayarladı. Philip'e düşkün olduğu anlaşılın Zabel, krallıktan kaçtı ve Hetum'la evlendikten sonra bile bir süre kocasıyla yaşamayı reddetti. Ancak 1226'da ikili Sis'te taç giydi ve Rubenid-Hetumid soyu doğdu.

Zabel ve Hetum 1226'dan 1252'ye kadar hüküm sürdüler. Ortak hükümdarlıkları, her ikisinin de resimlerini taşıyan madeni paralarla anıldı; Ermeni madeni para çağında yalnızca ikinci kez bir kadın resmi ortaya çıktı. Zabel'in ölümünden sonra Hetum, Kilikya krallarının en uzun hükümdarlığı olan 1270 yılına kadar hüküm sürmeye devam etti. Hetum'un erkek kardeşi Smbat polis memuru olarak görev yapıyordu ve kralın samimi ve bilge bir danışmanıydı. Her ne kadar Eyyubiler, daha sonra Memlükler ve Selçuklular Kilikya'ya

²⁵ Barthold, W. Turkestan Down to the MONGOL INVASION. LONDON, 1968, s. 76; AYRICA BK. Bedrosian, R., The Turco-Mongol Invasions and the Lords of Armenia in the 13-14th Centuries (Ph.D. Diss. Columbia, 1979).

²⁶ Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peoply,..., s. 100; AYRICA BK. Cahen, C. Pre-OTTOMAN

periyodik saldırılar yapsa da bu dönem sanatların gelişmesiyle tanınır. Ancak bu dönemin en önemli siyasi olayı Moğolların Ortadoğu'ya gelişi'dir.

Moğollar ve Kilikya Ermenistanı

Kısa sürede Asya'nın büyük bir bölümünü fethetmeyi başaran Cengiz Han, 1206'da Moğolları birleştirdi. 1227'deki ölümünün ardından oğlu ve torunu, Çin ve Rusya'nın fethini tamamlayarak Doğu Avrupa'ya girerek Batı'yı mağlup ettiler. Polonya, Macaristan ve Almanya'daki ordular Adriyatik Denizi'ne ulaştı. Böyle bir imparatorluğun tek bir hükümdar için çok büyük ve çeşitli olduğu açıktı ve Moğollar sonunda imparatorluklarını dört birime böldüler. İlk grup Moğolistan'ı, Batı Sibirya'yı ve Orta Asya'yı yönetiyordu. İlhanlılar olarak bilinen ikincisi ise İran'ı, Ermenistan'ı, Gürcistan'ı ve Orta Doğu'yu kontrol ediyordu. Altın Orda olarak adlandırılan üçüncüsü Rusya, Ukrayna ve Polonya'nın bazı kısımlarını işgal ederken, dördüncüsü Çin'e taşınarak Moğolların lideri olarak hareket eden ve uluslararası ticareti geliştirmek için çok şey yapan Kubilay Han'ın yönetimi altında Yuan hanedanını kurdu. Çoğunluğu şaman olan İlhanlılar, Ortadoğu'da Müslüman Selçuklular ve Memlûklerle savaştılar. Papalık, Haçlılar ve Ermeniler bu nedenle İlhanlılarla ittifak kurmak ve aynı zamanda onları Hıristiyanlığa döndürmek için her türlü çabayı gösterdiler²⁷.

Bu yeni gücün bölgedeki önemini fark eden ilk hükümdar Hetum oldu ve kardeşi Smbat'ı Moğolların Karakurum'daki merkezine gönderdi. Smbat, Kubilay'ın kardeşi Mongke Han ile tanıştı ve 1247'de Müslümanlara karşı ittifak yaptı. Dönüşünde Smbat, herhangi bir Kilikyalı liderin atalarının vatanını gördüğü ilk sefer olan tarihi Ermenistan'dan geçti. 1254 yılında Hetum Karakurum'u bizzat ziyaret ederek ittifakı yeniledi. İttifak başlangıçta Kilikya'ya yardım etti ancak 1260 yılında İlhanlılar Memlûkler tarafından mağlup edildi ve İran'a çekildi. Memlûkler daha sonra Kilikya'ya saldırıp harap etti. 1269'da Hetum, Memlûklere yıllık büyük bir haraç ödemek zorunda kalan oğlu II. Levon'un (1269-1289) lehine tahttan feragat etti. Memlûklerin saldırılarını oğlu II. Hetum döneminde de sürdürmeleri, 1292'de Hromkla'yı yağmalamaları, Vatikan'ın Sis'e taşınmasına neden oldu. Hetum'un kız kardeşi Kıbrıs'ın Lüzinyan ailesiyle evlendi ve çocukları daha sonra Kilikya tahtını miras aldı. Dindar bir Katolik olan Hetum II, Roma ile daha yakın bir birlik arayışındaydı. Çabaları gerçekleşmedi ve önce kardeşi, daha sonra da yeğeni III. Levon lehine tahttan feragat etti. Her ne kadar Kilikya, Hetumidler döneminde bir ölçüde ekonomik refaha

TURKEY. NEW YORK, 1968, s. 29.

27 Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley, ..., s. 101.

sahip olsa da, Hetum II'nin sorunlu hükümdarlığı, Müslüman tehdidiyle başa çıkmak için güçlü ve etkili bir liderliğe fena halde ihtiyaç duyulan bir dönemde, krallıkta bir siyasi istikrarsızlık hissine neden oldu. Çünkü İlhanlı Moğolları, tebaalarının çoğunluğunun dini olan İslam'ı bu dönemde benimsediler. Artık bir Fransisken keşişi olan Hetum, Levon ve kırk Kilikyalı soyluyla birlikte, Memlüklere karşı Moğol ittifakı kurmak için bir girişimde daha bulundu. Kuzey Suriye'deki İlhanlı karargahına vardıklarında kırk ikisinin tamamı öldürüldü.

Kilikya Ermenistanı'nın Çöküşü

Hetum'un bir başka kardeşi olan Oshin tahta geçti ve 1307'de Sis'te ve 1316'da ise Adana'da Kilise konsillerini topladı; burada Avrupa'dan askeri yardım almayı ümit eden bazı Ermeni din adamları ve soylular, Roma'nın ayin uygulamalarına uymayı kabul ettiler. papayı tanıyın. Ancak Ermeni nüfusu bu karara karşı ayaklandı. Oshin 1320'de öldü. Daha da güçlü bir şekilde Batı yanlısı olan oğlu IV. Levon onu takip etti. 1341 yılında öldüğünde Rubenid-Hetumid soyunun doğrudan soyundan kimse kalmamıştı ve taht Kıbrıs'taki Lüzinyanlar ile Hetumid soyluları arasında el değiştirmişti²⁸.

Guy de Lusignan ve Hetumid Konstantin III ve IV, nispeten kısa bir süre hüküm sürdüler ve barış dönemleri karşılığında Memlüklere tavizler verdiler. Rakipler veya Batı yanlısı duygularından şüphelenen Ermeni liderler tarafından uzaklaştırıldılar. Son Kilikya kralı, Lüzinyan soyundan V. Levon, 1374 yılında Sis'te taç giydi. Bir yıl sonra Memlükler tarafından yakalandı ve Avrupalı akrabaları tarafından fidye karşılığında Kahire'ye götürüldü. Levon, Avrupa'da Haçlı ruhunu yeniden canlandırmaya çalıştı, ancak 1393'te Fransa'da öldü ve ilk olarak Celestins Manastırı'na defnedildi. Mezar, Fransız Devrimi sırasında manastırın geri kalanıyla birlikte arandı. Levon'un boş mezarı ortaya çıkarıldı ve şu anda Fransız hükümdarlarının dinlenme yeri olan St. Denis Kilisesi'nde bulunuyor. İronik bir şekilde Levon'un Ermenistan Kralı unvanı Kıbrıslı I. John'a geçti ve onun soyundan gelenler daha sonra bu unvanı Savoy Hanedanı'na devretti; bu unvanı on dokuzuncu yüzyıla kadar kullandılar. Kilikyalı Ermeni soyluları sonunda Bizans, Ermenistan ve Gürcistan'a göç ederken, Ermeni tüccarlar da Fransa, Hollanda, İtalya ve Polonya'ya göç etti. Bir asır sonra Kilikya Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası oldu ve buradaki Ermeni kasaba ve köyleri Türk yönetimi altına girdi.

Sanat ve Kültür

28 Grousset, T. The Empire of the Steppes. New Brunswick, 1970. Inalcik, H. The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600. LONDON, 1973, s. 90.

Ermeni çoğunluğuna rağmen Kilikya, hepsi Kilikya kültürünün zenginliğine katkıda bulunan çeşitli halklara ev sahipliği yapıyordu. Bölgede her biri kendi dini kurumlarını destekleyen Yunanlılar, Suriyeli Yakubiler, Araplar ve Yahudiler yaşıyordu. İtalyan tüccarlar ve Avrupalı şövalyeler Kilikya limanlarına yerleşmiş veya bu limanlara uğramışlardı. Fransız dili ve gelenekleri Ermeni soyluları arasında yayılmıştı ve tüccarların çoğu İTALYANCA KONUŞUYORDU²⁹.

Orijinali Latince yazılmış tarihler de dahil olmak üzere Avrupa eserleri Ermenice çevirilerde yerini buldu. Belirtildiği gibi Haçlı devletlerinde kullanılan hukuk kanunu olan Antakya Ağır Cezaları günümüze sadece Ermenice tercümesiyle ulaşmıştır. Bu döneme ait çok sayıda orijinal eser de önemlidir. Kilikya'nın erken tarihi Edessa'lı Matta Chronicle'ında kayıtlıdır. I. Hetum'un kardeşi Polis Memuru Smbat'ın Chronicle'ı Kilikya Krallığı'nın en değerli eseridir. Mkhitar Gosh'un Orta Çağ Ermeni kanunlarını gözden geçirmesi ve Moğol sarayına yaptığı gezinin anlatımı da önemlidir. I. Hetum'un yeğeni Kıbrıs Prensi Hetum, DEĞERLİ BİR AÇIKLAMA DAHA YAPTI³⁰.

Küçük Chronicle olarak bilinen ve 1307'de yazılan bu eser, Asya'nın tarihi ve coğrafi bir araştırmasını içermekte, ardından Moğolların tarihini içermekte, özellikle İlhanlılar ile Memlükler arasındaki çatışmalara odaklanmaktadır ve bir planla son bulmaktadır. yeni haçlı seferi. Şnorhali (Rahmetli) olarak bilinen Katolikos Nerses, Edessa'nın Düşüşüne Dair Ağıtlar'ın yanı sıra Ermeni ayininde kullanılan birçok sarakan veya ilahiyi de bırakmıştır.

Aşk ve diğer laik temalar üzerine şiirler de dahil olmak üzere şiir, Kilikya Ermenistanı'nın son iki yüzyılında ortaya çıktı. Erzingalı Yahya'nın (Hovhannes Erzingatsi) eserleri, bazen Orta Ermenice olarak da adlandırılan erken dönem Ermeni dilinde yazılmıştır.

Bilim dünyasında klasik Ermeni tıbbının kurucusu Her'un (Khoi) Mkhitar'ı vardır; Arapça, Yunanca ve Farsça bilgisi ona tıbbın çeşitli dallarında özel eserler yazmasını sağladı. Diğer önemli edebi şahsiyetler Lambronlu Nerses ve Büyük Vardan'dır (Vardan Areveltsi). İlki çok yönlü bir filozof, çevirmen, hatip ve müzisyendi; ikincisi ise Orta Asya'daki Moğol sarayını ziyaret etti ve İran'da Hulagu ile arkadaş oldu. Onun Tarihsel Derlemesi, özellikle Ermenistan ve İran'daki Moğol egemenliğine ilişkin zengin bir tarihi kaynaktır.

Kilikya mimarisinden günümüze kalanlar Haçlı kalelerine ve hisarlarına benzemekte ve dönemin Bizans ve Batı yapılarının kopyalarını oluşturmaktadır. Kilikya'dan günümüze

29 Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley,..., s. 103.

30 Laurent, J., Byzance et les Turcs Seljoucides dans l'Asie occidentale jusQU 'EN 1081. PARIS, 1913-1914, s. 57; AYRICA BK. Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley,..., s. 103.

önemli bir heykel kalmamış olsa da, on üçüncü yüzyıldan kalma kutsal emanetler ve gümüş İncil ciltleri, Kilikya'nın gümüşçülerinin işçiliğini sergiliyor. Ancak dönemin ihtişamı hiç şüphesiz on ikinci ve on üçüncü yüzyıllara ait tezhipli el yazmalarıdır. İnsanlar, hayvanlar, çiçekler ve geometrik desenler zengin renkler ve ışıltılı altınlarla tasvir edilmiştir. En ünlüleri, İncil temalarında çağdaş kostümler ve natüralizmi kullanan ve hem Asya hem de Avrupa motiflerini birleştiren Toros Roslin'inkilerdir³¹.

Kilikya Ermeni Krallığı'nın yükseliş ve düşüşünün birçok nedeni vardır. Kilikya'nın coğrafi konumu, Ermeni feodal ailelerin gelişi ve Bizans'ın geçici zayıflığı Rubenidler ve Hetumidlerin yükselişine izin verdi. Haçlı seferlerinin gelişi, Ermenilere önce bir beylik, sonra da bir krallık kurmaları için yeterli siyasi, ekonomik ve stratejik önem kazandı. Ancak ardı ardına gelen haçlı seferlerinin başarısızlıkla sonuçlanması; Hıristiyan güçleri arasındaki bölünme; Ermeni Kilisesi'nin Roma hükümdarlığını kabul etmeyi reddetmesi; Eyyubi ve Memluk devletlerinin yükselişi; 1291'de son Haçlı kalesinin yıkılışı; ve İlhanlı Moğollarının İslam'a geçmesi, Ermeni Krallığı'nın YIKILMASINA KATKIDA BULUNDU³². On dördüncü yüzyıla gelindiğinde Avrupa kendi devlet inşasına dahil olmuştu. Müslümanların İspanya'nın büyük bir kısmından sürülmesi haçlı ruhunun sonunu getirdi ve Avrupa, Asya'da yaşayan Hıristiyanlara olan ilgisinden büyük ölçüde vazgeçti. Bunun Batı üzerinde büyük yankıları olacaktı, çünkü Osmanlı Türkleri yakında Bizans'ı yok edecek ve yaklaşık dört yüzyıl boyunca orada kalacakları Doğu Avrupa'ya gireceklerdi³³.

Kudüs Ermeni Cemaati

Kilikya Krallığı'nın yükselişinin sonuçlarından biri, Kudüs'teki laik ve dini Ermeni cemaatinin yeni bir önem kazanmasıydı. Bu şehirdeki Ermeni varlığının izleri Hıristiyanlık döneminin ilk yüzyıllarına kadar uzanmaktadır. Yedinci yüzyıla gelindiğinde burada çok sayıda Ermeni manastırı inşa edilmişti. Rum Ortodoks Kilisesi ile kopuşun ardından Ermeniler, şehrin Bizans yöneticileri tarafından ayrımcılığa maruz bırakıldı.

638'deki Arap fethinin ardından Kudüs'teki Hıristiyan kutsal mekanlarının kontrolü, şehrin Ermeni ve Rum toplulukları için gücün yolu ve sembolü haline geldi. Kudüs'teki Ermenilerin sayısı Yunanlılardan daha az olmasına rağmen, Bizanslıları ortak düşmanları olarak gören Araplarla daha iyi ilişkiler içindeydiler. Bu nedenle, başlangıçta bir dizi önemli

³¹ Morgan, D., *Medieval Persia, 1040-1797*. London, 1988, s. 61; Sanjian, A., *Colophons of Armenian Manuscripts 1301-1480*. HARVARD, 1969, s. 77.

³² Bournoutian, *A Concise History of the Armenian People*,..., s. 104.

Hıristiyan mabedinin muhafazası Ermeni Kilisesi'ne verildi, ancak Rum Ortodoks ve Ermeni Kiliseleri arasında bunların kontrolüne ilişkin anlaşmazlıklar yıllar boyunca devam etti³⁴.

Haçlıların gelişi, Ermenilerin konumunu önemli ölçüde iyileştirdi ve onların Gürcü Kilisesi'nden bir yer almalarını sağladı; bunun üzerine St. James katedrali ve manastırını inşa ettiler ve St. James Kardeşliği'nin manastır tarikatını kurdular. Aziz James, hacılara ve ziyaret eden tüccarlara kalacak yer sağlayarak Kudüs'teki Ermeni topluluğunun kalbi haline geldi. On dördüncü yüzyılın başında Aziz James Kardeşliği, Kilikya Katolikosluğu'nun Latin yanlısı politikalarını kabul etmeyi reddetti ve liderini ve Ermeni kontrolündeki Kutsal Yerlerin koruyucusunu Kudüs Ermeni Patriği ilan etti. Müslümanlar Selahaddin Eyyubi'nin yönetimi altında Kudüs'ü geri aldıktan sonra Ermeniler ayrıcalıklı statülerini korudular ve cizyeden muaf tutuldular. Memluk döneminde Ermeniler, Gürcü Ortodoks Kilisesi'nin Aziz Yakup'un yerini geri alma girişimlerini engellemeyi başardılar, ancak Kutsal Kabir'in bazı kısımlarının muhafazasını Gürcü ve Yunan Kiliseleri ile paylaşmak zorunda kaldılar³⁵.

Sonuç

George A. Bournoutian, ESERİNDE ERMENİLERİN GEÇMİŞİNİ ORTAYA KOYMAYA VE ONLARIN KÖKLÜ BİR GEÇMİŞİ OLDUĞUNU İSPATA ÇALIŞMAKTADIR. ERMENİLERİN YAŞADIKLARI TOPRAKLARDA MÜSLÜMANLARDAN VE TÜRKLERDEN ÇOK ÖNCE OLDUĞUNU İDDİA EDEN BOURNOUTIAN, ONLARIN DA BİR DEVLET GELENEĞİ OLDUĞU KONUSUNDA ZORLAMA BİLGİLER VERMEKTEDİR. BU BİLGİLERİ VERİRKEN ÖZELLİKLE EGEMENLİĞİNDE BULUNDUKLARI ÜLKE İÇERİSİNDE YA OTONOM VEYA ÖZERK BİR DURUMDA BULUNDUKLARINI, ZAMAN ZAMAN VASSAL KRALLIKLAR HALİNDE OLDUKLARINI İDDİA ETMEKTEDİR. OYSAKİ KİTABIN TAMAMINA BAKILDIĞINDA MOĞOLLAR, TÜRKLER, ARAPLAR VE BİZANSLILARIN EGEMENLİĞİNDE OLDUKLARI HİÇBİR DÖNEMDE BİR DEVLET SAHİBİ OLMAYAN ERMENİLERİN, BU DEVLETLERİN GÜÇ VE KUVVETTEN DÜŞTÜKLERİ ZAMANLARDA FIRSATLARDAN İSTİFADE EDEREK BAZI DEVLETİMSİ OLUŞUMLAR KURABİLDİKERİNİ VE BUNUN DA YENİ GELEN BİR BAŞKA HAKİM GÜÇ ZAMANINDA HEMEN ORTADAN KALDIRILARAK, YENİ BİR TEBAA DÖNEMİNİN BAŞLADIĞINI İFADE EDEN CÜMLELERİN VARLIĞI, YAZARIN BUNA RAĞMEN KENDİ TOPLUMUNA KURMACA BİR GEÇMİŞ VE KÖKLÜ BİR TARİH SUNMAYA ÇALIŞTIĞI GÖRÜLMEKTEDİR.

Kaynakça

³³ Saunders, J.J., History of the MONGOL CONQUESTS. LONDON, 1971, s. 64.

³⁴ Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley, ..., s. 104; AYRICA BK. Spuler, B., The MONGOLS IN HISTORY. NEW YORK, 1971, s. 99-120.

³⁵ Bournoutian, A Concise History of the Armenian Peopley, ..., s. 105.

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

- Hourani, A., *A History of the Arab Peoples*. Cambridge, Mass., 1991.
- Hourani, A., *Minorities in the Arab World*. London, 1947.
- Lane-Poole, S., *A History of Egypt in the Middle Ages*. New York, 1969.
- Minorsky, V., *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*. Cambridge, 1958.
- Minorsky, V., *Studies in Caucasian History*. London, 1953.
- Al-Tabari (various translators). *The History of Al-Tabari*. 39 VOLS. Albany, 1989-1998.
- Ter-Ghewondyan, A., *The Arab Emirates in Bagratid Armenia* (translated with Commentary by N. Garsoian). Lisbon, 1976. Toumanoff, C. "Armenia and Georgia," in *Cambridge Medieval History* (VOL. 4/1). CAMBRIDGE, 1966.
- Atamian-Boumoutian, A., "Cilician Armenia," *The Armenian People*, ed. R. Hovannisian. Vol. I. New York, 1997.
- Bedoukian, P., *Coinage of Cilician Armenia*, New York, 1962. Boase, T.S.R. ed. *The Cilician Kingdom of Armenia*. Edinburgh, 1978.
- Der-Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia," *A History of the Crusades*, ed. K. M. Setton. Vol. 2. Madison, 1969.
- Der-Nersessian, "The Armenian Chronicle of Constable Smpad," *Dumbarton Oaks Papers*, 13 (1959).
- Edwards, R. *The Fortifications of Armenian Cilicia*. Washington D.C., 1987.
- Grousset, R. *Histoire des croisades et du Royaume Franc de Jerusalem*. 3 vols. Paris, 1934-1936.
- Iorga, N., *Breve histoire de la Petite Armenie— d Armenie Cilicienne*. Paris, 1930.
- La Chronique Attribute au Connetable Smbat* (Translated by Gerard Dedeyan). Paris, 1980.
- Langlois, V., *Documents pour servir a l'histoire des Lusignans de la Petite Armenie, 1342-1394*. Paris, 1859.
- Langlois, V., *Essai historique et critique sur la constitution sociale et politique de l'Armenie sous les rois de la dynastie Roupenienne*. St. Petersburg, 1860.
- Langlois, V., *Memoire sur les relations de la republique de Genes avec le royaume chretien de la Petite-Armenie pendant les XIII et XIVsiecles*. Turin, 1861.
- Maalouf, A., *The Crusades Through Arab Eyes*. New York, 1984. *Recueil des Historiens des Croisades*. 16 vols. Paris, 1841-1906. Runciman, S. *A History of the Crusades*. 3 vols. New York, 1964. *Hetoum, A Lytell Cronycle* (TRANSLATED BY RICHARD PYNSON), Toronto, 1988.
- Mikaelian, G., *History of the Cilician Armenian State* (in Russian), Yerevan, 1952.
- Mutafian, C., *La Cilicie au carrefour des empires*. 2 vols. Paris, 1988.
- Mutafian, C., *Le Royaume Armenien de Cilicie*. Paris, 1993.

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 1

Rudt-Collenberg, W. H. The Rupenides, The Hethumides and Lusignans. The Structure of the Armenian-Cilician Dynasties. Paris, 1963.

Setton, K. M. ed., A History of the Crusades. 6 vols. Madison, 1969-1990.

Stewart, A.D. The Armenian Kingdom and the Mamluks. Leiden, 2001.

Barthold, W. Turkestan Down to the Mongol Invasion. London, 1968.

Bedrosian, R. The Turco-Mongol Invasions and the Lords of Armenia in the 13-14th Centuries (Ph.D. Diss. Columbia, 1979).

Cahen, C. Pre-Ottoman Turkey. New York, 1968.

Grousset, T. The Empire of the Steppes. New Brunswick, 1970. Inalcik, H. The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600. London, 1973.

JUVAINI, The History of the World Conqueror (trans. Boyle). 2 vols. Manchester, 1958.

Laurent, J., Byzance et les Turcs Seljoucides dans l'Asie occidentale jusqu'en 1081. Paris, 1913-1914.

Morgan, D., Medieval Persia, 1040-1797. London, 1988.

RASHID AL-DIN, The Successors of Genghiz Khan (trans. Boyle). New York, 1971.

Sanjian, A., Colophons of Armenian Manuscripts 1301-1480. Harvard, 1969.

Saunders, J.J., History of the Mongol Conquests. London, 1971.

Spuler, B., The Mongols in History. New York, 1971.